

та формування літургії. Історія літургії вчить нас, що творці літургійних богослужінь сприймали молитву як «логічну» службу, намагаючись укласти не якийсь незрозумілий і непорушний устав, а своєрідні логічні рамки для того, щоб наша розмова з Богом могла бути плинною, радісною та сповненою благодарення за дар спасіння.

Василь Рудейко

Ryszard Hajduk. *Preewangelizacja*. Kraków: Homo Dei 2017. 256 с.

Не в усіх закутках землі евангелізація відбувається успішно. Не завжди евангелізаційна тактика правильно розшифровується адресатами. Не часто зусилля, прикладені до справи евангелізації, приносять очікуваний і передбачуваний результат. Чому так діється? Чому інколи участь у найважливішому для Божого Царства евангелізаційному ділі приносить евангелізаторам гіркоту та знеохочення, а потенційним християнам – байдужість та розчарування? А, можливо, причиною цього є недостатньо приготований ґрунт людського серця або невраховані чи неподолані внутрішні опори щодо християнських постулатів у людині, якій довелось стати слухачем евангельської благовісті?

Ришард Гайдук у нещодавно виданій книзі ставить подібні запитання та віднаходить відповідь у незвичному для пасторалістів терміні – перед'евангелізація, що окреслює комплекс діянь, спрямованих на мовчазне свідчення істинності Христового Євангелія у середовищі, до якого ще занадто рано застосовувати інтенсивну проповідь християнської керигми. Попри те, що деякі богослови схильні недобачати потреби додаткової вступної для евангелізації фази, все-таки у книзі, що складається з восьми розділів, методично і ґрунтовно представлені вагомі аргументи, які можуть переконати читача, що варто використовувати перед'евангелізацію як початковий плацдарм та комплекс дій, спрямованих для ґрунтового приготування людського серця на зерна евангельської сівби.

Курс на евангелізацію, взятий Католицькою Церквою у другій половині ХХ ст., періодично потребує пасторального звернення *ad fontes*, покликання на досвід ранньої Церкви, певного коректування та доопрацювання. Адже справа «здобуття Христових лицарів», за яку береться Церква як Христовий організм, має бути добре підготована та відповідально виконана, особливо в часах, коли християнство переживає кризу діалогу зі сучасною культурою, має справу зі спотвореною аксіологією, коли навіть серед християн нерідко побутують погляди про «приватність віри», внаслідок яких нівелюється потреба проголошення Євангелія для тих, хто ще ніколи по-справжньому з ним не зустрічався. Саме тому Ришард Гайдук у книзі по-новому розглядає апологетику, містагогію, свідчення, діалог, інтерперсональні відносини та сучасні ділянки перед'евангелізації.

У першому розділі автор детально досліджує явище перед'євангелізації та подає його характеристики з метою довести читачеві, що хоча донедавна перед'євангелізація «не вважалась інтегральною складовою місії Церкви» (с. 17), а радше відносилась до категорії «скороминущих справ», яким не варто приділяти окрему богословську увагу, а в документах Другого Ватиканського собору відсутня будь-яка згадка про її конечність, то все-таки з аналізу новозавітних текстів та недавніх офіційних церковних документів «з'являються постулати, що дооцінюють комплекс дій, спрямованих на приготування людських сердець на сіяння Євангельського слова» (с. 18). Адже Наречена Христа, яка у першу чергу покликана бути євангелізаторкою світу (див. Мр 16:15), просто приречена на те, щоб за допомогою слів та вчинків «допомогти іншим познайомитись, пережити і полюбити Ісуса, який постійно є присутній та діє у Церкві» (с. 20), «донести людям інформацію, яка містить у собі спасаючу силу, ядром якої є події Христової Пасхи» (с. 21), використовуючи при цьому «комплекс середників, дій та свідчень, що спрямовані на розвиток активного діалогу між Євангелієм та сучасним суспільством» (с. 26). У цьому процесі завдання перед'євангелізації полягає у тому, щоб неявно (посередньо) наповнити соціум євангельськими цінностями та тим самим приготувати його учасників на прийняття християнської кериґми. Такий комплекс дій є особливо цінним у суспільствах, в яких з'являється дедалі більше перепон для вільного сповідання християнського вчення та євангелізації (і тут не йдеться виключно про країни, в яких мусульманство є пріоритетною та привілейованою релігією). Перед'євангелізація полягає у співпраці християн із оточенням, яке характеризується мультиреліґійністю та симпатизує окремим ідеологіям. У ній свідчення є основним рушієм діалогу та взаєморозуміння. Це певне «здобуття прихильності» групою християн, які спонукають нехристиян (або номінальних християн) зацікавитись «духовним виміром реальності, а водночас усунути з їхнього серця і розуму ті бар'єри, які стоять на заваді прийняттю Доброї Звістки про Христа» (с. 38-39). Відтак, сучасність певною мірою диктує євангелізаторам потребу додаткового приготування з огляду на менталітет наших сучасників, для якого часто характерні: втрата почуття гріха, відсутність «боргового зобов'язання» перед Богом та безмежна віра в науково-технічний прогрес. Без цієї «вступної стратегії» проповідь Євангелія могла би сприйматися як комплекс бувальщин, легенд або міфів.

У другому розділі автор доводить читачеві про нагальну потребу євангелізації. Як доказ він вказує на три основні епістемологічні перешкоди, які євангелізаторам доводиться долати на шляху до успішного поширення Христової віри. Перша – це переконання людини у всесильності розуму (а не віри), який вважається єдиним правильним критерієм для пізнання довколишньої реальності та Всесвіту. Оцінюючи крізь власну призму історію християнства, людина постмодерну приходять до переконання, що ні Євангеліє, ані християнство не здатні вчинити людину щасливою. Ба, навіть навпаки, ця релігія приносить

людині своєрідну неволю, бо обмежує розвиток суспільства та гальмує новаторські відкриття світового масштабу. Друга перешкода полягає у тому, що постмодерна людина не вірить в те, що існує об'єктивна істина, але знає про безліч суб'єктивних «правд», формулювання яких залежить від самої людини. Згідно з таким світоглядом, проповідь «об'єктивних істин не має жодного сенсу» (с. 48). Тому євангелізатор наражається на звинувачення у тоталітаризмі та фундаменталізмі. Натомість тут важливою є персональна та загальна інтуїція, якій варто довіряти та цілковито її толерувати. Третьою перешкодою є релігійний практицизм, коли релігію трактують прагматично, тобто «відбувається редукція [релігії] до ортопрактики, коли для повноти щастя вистачає бути всього лиш доброю людиною» (с. 51). Таким чином тут є вибірковість християнських цінностей з огляду на їхню корисність, чільне місце у якій займає обрядовість.

Окрім цього, автор у контексті конечності застосування перед'євангелізації розглядає певні виклики для сучасності, такі як: *всеохопна діяльність мас-медіа*, що, з огляду на замовлення та інтереси власників медіахолдингів, упереджено та негативно ставляться до Церкви та «притуплюють» у реципієнтів природню вразливість на трансценденцію та сакральність; *секуляризація аксіології та етики*, коли людина сама стає критерієм для формування шкали цінностей, адже «якщо релігія секуляризується, то споживацтво піддається процесу сакралізації» (с. 60); *нехтіть до християнської віри*, що проявляється у розквіті явища «практичного атеїзму» та чисто «теоретичного богословування»; *популярність релігійного синкретизму*, коли заспокоєння потреби контакту з «душею все-світу» переважно здійснюється поза церковними структурами та черпає свою змістову складову з інтеррелігійної містики, антропології та східної медитації. Тому весь арсенал представлених та обґрунтованих викликів становить незаперечну базу доказів для актуальності перед'євангелізації.

Третій розділ, за задумом автора, присвячений розвитку богословської тези Карла Ранера про «анонімного християнина» та її пристосуванню до процесу перед'євангелізації, яку Р. Гайдук окреслює виразом «анонімне християнство». Адже перед'євангелізація – це «тиха» дія, скерована на суспільство, – подібно, як це було у християн перших століть. Згаданий у книзі Лист до Діогнета (II ст.) представляє християн не як «великих героїв», що проповідували чудові та захоплюючі ідеї, але як осіб, що є «невидимою душею світу» (с. 86) і через своє неpubлічне та скромне життя поступово впливають на суспільство, яке несвідомо готується до прийняття євангельських парадигм. Християни в античні часи жили пліч-о-пліч з нехристиянами, їхній стиль життя мало чим відрізнявся від решти суспільства, за винятком лише того, що деякі професії були для них недозволеними з огляду на їхню аморальність. Учні Христа також рішуче не погоджувалися брати участь в ідолопоклонстві. Натомість всередині ранньохристиянських спільнот плекалось почуття братерства, єдності вияву віри та монолітність культового служіння. Крім цього, перші християни

були філантропами, опікувались потребувачими та виявляли милосердя подорожнім, в яких вони бачили Ісуса Христа. Аплікуючи досвід давніх християн до сучасності, Р. Гайдук переконує читача, що анонімність християн не впливала зі страху чи через відкладання процесу проголошення Євангелія, але була цілеспрямованою стратегічною дією, яка виникала з переконання, що передчасне проповідування Доброї Звістки може спричинити її відкинення. Крім цього, автор підкреслює, що без участі мирян така висока ефективність перед'євангелізаційного процесу в ранньому християнстві була б нездійсненною. Тому сьогодні миряни також повинні відігравати ключову роль у процесі приготування людських сердець до прийняття Христової благовісті.

Четвертий розділ книги присвячений забутій у богословському світі дисципліні – апологетиці та її ролі в процесі перед'євангелізації. Адже апологетика у давні часи з цілим мистецько-персвазійним арсеналом намагалася силою раціонально наведених аргументів захистити цінність християнства і при цьому представити інтелектуальні принципи віри. Тому відомі богослови та Отці Церкви скеровували свої апології до нехристиян, виконуючи тим самим перед'євангелізаційну функцію: в творах містилось намагання нейтралізувати у нехристиян «інтелектуальні перешкоди, які стояли на заваді прийняття кєригми» (с. 101). Первинною парадигмою (моделлю) апологетики можна вважати промову ап. Павла в Атонах (Ді 17:22-34), а її автора – «майстром перед'євангелізації» (с. 103), адже Апостол народів демонструє чудові знання менталітету своїх слухачів, глибоке розуміння їхніх хвилювань та пошуків трансцендентного Начала, а також любов до філософії стоїків. Усе це він використовує заради того, щоб розширити горизонти знань та досвід учасників діалогу через комунікацію Божого Об'явлення. У подібний спосіб діють інші відомі апологети: Юстин Мученик, Климентій Александрійський, Тертулліан, Євсевій з Цезареї, представляючи кожен у свій спосіб власні аргументи щодо слухності християнської віри та моралі. Тому апологетика, на думку Гайдуга, є важливим здобутком для перед'євангелізації та активної фази євангелізації, оскільки людина, будучи розумною істотою, здатна до пошуків істини, що часто народжується в дискусіях. Крім цього, апологети не лише були налаштовані переконати іновірців, але й через розумове переосмислення християнських істин спричинитися до посилення мотивації для осіб, що вже прийняли хрещення, оберігаючи їх від збайдужіння та спонукаючи до активної участі в житті Церкви.

У п'ятому розділі, присвяченому містагогії, автор розкриває значення цього призабутого за п'ятнадцять століть терміна, який у ХХ ст. пережив ренесанс завдяки дослідженням відомих богословів Одо Казеля, Романо Гвардіні, П'єра Теяра де Шардена та Карла Ранера. Містагогія, що в античні часи означала процес втаємничення християн у глибинне значення християнських таїнств. Містагогійний процес здійснювався з товариською допомогою експерта-містагога, який, використовуючи педагогічні та практичні вміння, намагався «наблизити до людей спасенну дію Бога, що актуалізується у св. таїнствах, роблячи

її зрозумілішою та ближчою» (с. 127). Карл Ранер, якого ще називають «богословом Таїнства» через містичний характер його богословських напрацювань, присвятив чимало наукових міркувань екзистенціальній містагогії. За його розумінням, кожна людина без винятку має шанс досвідчити трансценденцію саме у щоденності, немовби «видобуваючи» з неї «приховані скарби», тобто сліди присутності Бога, що виходить назустріч людині» (с. 131). У Ранера такий досвід не базується на засвоєнні нових знань про Бога, а лише сфокусований на інтерпретації особистого досвіду людини як місця, де відбувається чергова «інкарнація» Об'явлення. Перед'євангелізація у певному сенсі подібна до містагогічного процесу, адже її суть полягає в «засмакуванні трансценденції у щоденності»; вона пов'язана з інтерперсональними комунікаційними процесами, що згодом може привести *homo quaerens* до зацікавлення ледь чутним голосом Євангелія, який у майбутньому залунає внаслідок запланованих євангелізаційних ініціатив.

Шостий розділ книги присвячений проблематиці проголошення євангельської Істини, якою для християн є Воплочений Божий Син. Християнська кериґма не є ірраціональною чи такою, що суперечить науковим пошукам або гальмує науково-технічний прогрес. Вона опирається на розумі та вірі, які взаємопроникають та взаємодоповнюють одне одного, стає для людства дороговказом, «справжнім гуманізмом, який зображає людину у повноті істини, заохочує людство до солідарності і закликає дбати про спільне добро» (с. 148). Проте євангельська істина здавна підтверджувалася «активною любов'ю», подібно як слова Христа постійно підкріплялись ділами, апогеєм яких стало Ісусове піднесення на хрест як місце перемоги та відкуплення людства.

У сьомому розділі автор заторкує «якість» життя Євангелієм, яке для нехристиянина може бути певним верифікаційним сигналом достовірності та значимості християнства, здатним приготувати його внутрішній світ до повноцінного звучання «голосу» Євангелія в його житті. Першим та незамінним ціннісним сигналом для людини як суспільної істоти є свідчення. Як індивідуальне, так і спільнотне, воно є ключовим інструментом не тільки для євангелізації, але й для перед'євангелізації, адже інтерперсональні контакти, на які приречена людина у світі, є своєрідним майданчиком для зростання ідей, планів та подій. «Свідчення без слів» принесло успіх ранньому християнству, адже воно блискавично поширювалось по світу, будучи «практичною відповіддю на змістове наповнення віри, що сама себе інтерпретує» (с. 163). Другим елементом, що «перевіряє на істинність» християнство в очах невіруючого – це взаємовідносини між християнами, якість яких впливає також і на тих, хто знаходиться поза спільнотою вірних. Учень Христа, який від моменту хрещення намагається не бути занадто сконцентрованим на собі, а зосереджуватися на братах і сестрах Того, з Ким він через хрещальну купіль тісно пов'язав своє життя та існування. Справжні міжперсональні відносини виключають інструментальне трактування іншого, натомість передбачають емпатичне вникнення у життєву

ситуацію ближнього, а це – непрямий старт для перед'євангелізації, яка характеризується «близькістю, делікатністю, лагідністю, а навіть чуйністю, якої навчає нас сам Бог» (с. 172). Третім засобом, який у комунікативний спосіб готує шлях для євангелізації, є діалог. Він не є «технікою, ані специфічним вмінням, яке можна здобути через навчання, а налаштуванням до життя» (с. 175). Це готовність поділитися власним досвідом, стремління до спільного пошуку «точок дотику» тих, хто відважився шукати істину в житті. Для діла перед'євангелізації плекання діалогу з боку християн ініціює «клімат взаємної пошани і акцептації» (с. 178), адже невіруючий буде позитивно вражений незвичною пропозицією спільного пошуку цінностей, які будують суспільство.

Восьмий розділ про «площини перед'євангелізації» містить практичні поради автора щодо ділянок реалізації перед'євангелізаційних кроків. Окрім традиційних площин (лікарень, шкіл та інших починань Церкви), у книзі представлені та обгрунтовані нові ділянки – сім'я, харитативна діяльність, мистецтво, релігійний туризм, світ ЗМІ, політика та церковні спільноти. Особливе місце для формування християнського світогляду в часи суспільного плюралізму має християнська сім'я як середовище для діалогу, формації, дискусії, святкування та плекання традицій. З іншого боку, харитативні ініціативи, що базуються на безумовній і подарованій людині любові Бога до неї (αγάπη), – це жертвенні вияви гуманності, дії, скеровані на людей, які є в потребі, де особливе та чільне місце займає гостинність як «публічна маніфестація гуманності» (с. 191) та співчуття, яке коріниться в гостинності, становлячи тим самим дієве перед'євангелізаційне свідчення. Мистецтво як «гармонія, що захоплює повнотою [...], та має не лише естетичний, але й моральний вимір» (с. 194), «вказує на Таїнство Бога, перед яким людина повинна просто замовкнути і дозволити, аби воно її огорнуло» (с. 195). Тому часто «продукти» християнського соціуму: мозаїка, живопис, різьба чи архітектура, поезія або проза, музика і театр, кінематографія та хореографія – «мають здатність передавати досвід віри і можуть привести до досвіду зустрічі з Ісусом Христом, що об'являє світові Божу любов» (с. 196). Будучи альтернативою до традиційного паломництва, релігійний туризм може не тільки стати перед'євангелізаційним плацдармом для «завзятих мандрівників», але й допомогти будь-кому відкритись на духовний та божественний світ. Крім цього, мас-медіа, що стали творцями нової цивілізації та нового стилю соціальної комунікації, можна і треба вміло використовувати для успішної перед'євангелізації. Відповідальна участь християн у політичному житті спричиниться до «утворення справедливішого та солідарнішого світу» (с. 211) як *praeparatio evangelica*. І, врешті, церковна спільнота – *communio fidelis*, що є «свідченням могутності Євангелія» (с. 217), може стати середовищем, де нехристиянин відчує братерство, щирість, тепло та любов. І все це заради того, аби він зміг відчуті цінність та глибину Христової благовісті.

Спроба пасторальної рефлексії о. Ришарда Гайдука над сутністю та значенням перед'євангелізації є цінним богословським доробком не тільки з огляду

на нові виклики у сучасному мінливому світі, а й через факт, що дає євангелізаторам і душпастирям зрозумілі й чіткі орієнтири, адже не секрет, що активним християнам інколи важко віднайти себе у бурхливій реальності сьогодення, що постійно змінює вектори розвитку. Важливим фактором, який перекоонує читача у потребі перед'євангелізації, є її присутність у ранньохристиянській місії, якій вдалося захопити поганський світ красою і мудрістю євангельського вчення, переконавши його стати на бік християнства. Перед'євангелізаційні старання сьогодення можна «вважати вступом до інтеркультурації, що полягає в діалозі вже євангелізованої культури з культурою, яка чекає на своє очищення та вдосконалення у світлі Христової істини» (с. 222). І все це заради того, щоб у місійній діяльності та пасторальній практиці здобути все більше і більше готових іти за Христом до Божого Царства.

Андрій Олійник

Rafał Kosiński. *Holiness and Power. Constantinopolitan Holy Men and Authority in the 5th Century* [= *Millenium Studies*, 57]. Berlin–Boston: Gruyter 2016. XIV + 274 с.

Серед різних феноменів церковного та загальнолюдського життя явище монашества було і залишається, з одного боку, одним із найменш зрозумілих, а з іншого – таким, яке упродовж історії мало неабиякий вплив на різні сфери людського життя. Феномен монашества стає ще більш незрозумілим, якщо зважати на те, що це явище як у зародку, так і в подальшому розвитку було немовби відсторонене від усього мирського, від справ світу цього, його проблем та зацікавлень. Монашество інтенсивно розвивалося та поширювалося по цілій Візантійській імперії, однак у столиці – в Константинополі – у перші століття становлення християнства його роль була особливою: тут воно хоч і залишалося чужим для світу, однак було змушене поступово інтегруватися в існуючу церковну та політичну структуру столиці.

Саме до теми відносин між монашеством та світською і церковною владою візантійської столиці у V ст. звертається Рафал Косінський у монографії «Святість і влада. Святі Отці Константинополя та владний авторитет у V ст.», що вийшла друком у 2016 році. Мету та завдання свого дослідження автор чітко формулює вже у перших рядках праці: «проаналізувати ідеал відносин між святим і владою в Константинополі V ст. [...], а також спробувати з'ясувати, які історичні чинники могли вплинути на формування даного ідеалу» (с. 1). В чіткому та досить інформативному вступі (с. 1-19) автор розглядає *status questionis* досліджуваного питання, а також подає панорамний огляд раннього візантійського монашества в околицях Константинополя, звертаючи увагу на деякі його особливості. Ця інформація справді дуже корисна, адже допома-